

Miquel Santaló
geògraf, pedagog i polític

M. Santaló

No és pas aquesta la primera vegada que el nom de Miquel Santaló apareix al sumari d'aquesta revista. Ara hi torna a sortir amb l'amplitud i la solemnitat necessàries per commemorar el centenari del seu naixement, enregistrat, segons la partida baptismal recentment exhumada, el dia 2 de desembre de 1887, no de 1888 com diuen totes les enciclopèdies.

Miquel Santaló i Parvorell, mestre, geògraf i polític, fou un d'aquests homes singulars que de tant en tant dóna la nostra terra. Fill de Vilaür, estudià els diversos graus del magisteri fins arribar a professor de la Normal de Girona, on inicià un doble funció: la de formar ensenyants que estimessin la Geografia i la de renovar la ciència geogràfica catalana amb l'estudi monogràfic de les comarques. Cridat després a exercir funcions polítiques importants, va participar de prop en l'accidentada trajectòria de la Segona República, de la

qual fou un protagonista exemplar. Per això el 1939 hagué d'exiliar-se i, anys després, morí en terres americanes, sense poder retornar al país natal.

El dossier que s'obre en aquestes pàgines descriu i analitza la significació de la seva obra en el triple vessant de geògraf, professor i polític, i aprofundeix també en el coneixement de la persona.

Ho fa amb la participació dels estudiosos dels seus llibres i dels seus papers i amb la dels qui foren deixebles a la Normal o companys en les aventures polítiques. En aquest darrer sentit hem de ressaltar la col.laboració pòstuma de Xavier Casademunt, mestre i diputat al Parlament de Catalunya de la Segona República, que una setmana abans que deixés d'existir, a l'edat de 90 anys, ens lliurà l'article de records personals sobre el qui havia estat líder del seu mateix partit.

Trajectòria d'un empordanès (1887-1962)

JOSEP CLARA

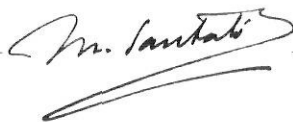
Referint-se a Miquel Santaló, Pere Blasi va escriure el 1933: «En un apèndix al seu llibre de vides exemplars de Girona, un escriptor podrà dir als nostres nens: "Pel seu propi esforç ha estat possible que un ciutadà s'enfilés a les més altes esferes de la política; que seguís aquesta via esplendent: ciutadà, mestre, professor, publicista, director de Normal, alcalde d'una gran ciutat, diputat, cap d'una minoria parlamentària, ministre". Això ha estat i serà sempre possible en règim de República que aixeca i esvaeix fantasmes, cotitza valors autèntics i rebutja les falses pedres de

la vanitat i dels prejudicis atàvics, denigrants i embrutidors».

Santaló va ser, efectivament, l'home de la Segona República a Girona, l'element més representatiu d'aquell règim i d'aquella època accelerada de la nostra història contemporània, i per això mateix la figura menyspreada per la reacció que governà després de la derrota del 1939. Només d'aquesta manera es poden entendre, però no compartir, les desqualificacions amb què el recordà Joaquín Arrarás, quan el pinta com un «*personajillo sacado de quicio por la marejada demagógica, hombre débil como viruta en ventolera, tosco provinciano a quien sólo un ambiente de demencia colectiva como el de la Cataluña autónoma pudo sacar y encumbrar*» i quan afirma que «*los desafiados que se cometían en la provincia encontraban apoyo en su inenarrable*

Miquel Santaló
geògraf, pedagog i polític

No és pas aquesta la primera vegada que el nom de Miquel Santaló apareix al sumari d'aquesta revista. Ara hi torna a sortir amb l'amplitud i la solemnitat necessàries per commemorar el centenari del seu naixement, enregistrat, segons la partida baptismal recentment exhumada, el dia 2 de desembre de 1887, no de 1888 com diuen totes les enciclopèdies.

Miquel Santaló i Parvorell, mestre, geògraf i polític, fou un d'aquests homes singulars que de tant en tant dóna la nostra terra. Fill de Vilaür, estudià els diversos graus del magisteri fins arribar a professor de la Normal de Girona, on inicià un doble funció: la de formar ensenyants que estimessin la Geografia i la de renovar la ciència geogràfica catalana amb l'estudi monogràfic de les comarques. Cridat després a exercir funcions polítiques importants, va participar de prop en l'accidentada trajectòria de la Segona República, de la

qual fou un protagonista exemplar. Per això el 1939 hagué d'exiliar-se i, anys després, morí en terres americanes, sense poder retornar al país natal.

El dossier que s'obre en aquestes pàgines descriu i analitza la significació de la seva obra en el triple vessant de geògraf, professor i polític, i aprofundeix també en el coneixement de la persona.

Ho fa amb la participació dels estudiosos dels seus llibres i dels seus papers i amb la dels qui foren deixebles a la Normal o companys en les aventures polítiques. En aquest darrer sentit hem de ressaltar la col.laboració pòstuma de Xavier Casademunt, mestre i diputat al Parlament de Catalunya de la Segona República, que una setmana abans que deixés d'existir, a l'edat de 90 anys, ens lliurà l'article de records personals sobre el qui havia estat líder del seu mateix partit.

Trajectòria d'un empordanès (1887-1962)

JOSEP CLARA

Referint-se a Miquel Santaló, Pere Blasi va escriure el 1933: «En un apèndix al seu llibre de vides exemplars de Girona, un escriptor podrà dir als nostres nens: "Pel seu propi esforç ha estat possible que un ciutadà s'enfilés a les més altes esferes de la política; que seguís aquesta via esplendent: ciutadà, mestre, professor, publicista, director de Normal, alcalde d'una gran ciutat, diputat, cap d'una minoria parlamentària, ministre". Això ha estat i serà sempre possible en règim de República que aixeca i esvaeix fantasmes, cotitza valors autèntics i rebutja les falses pedres de

la vanitat i dels prejudicis atàvics, denigrants i embrutidors».

Santaló va ser, efectivament, l'home de la Segona República a Girona, l'element més representatiu d'aquell règim i d'aquella època accelerada de la nostra història contemporània, i per això mateix la figura menyspreada per la reacció que governà després de la derrota del 1939. Només d'aquesta manera es poden entendre, però no compartir, les desqualificacions amb què el recordà Joaquín Arrarás, quan el pinta com un «*personajillo sacado de quicio por la marejada demagógica, hombre débil como viruta en ventolera, toско provinciano a quien sólo un ambiente de demencia colectiva como el de la Cataluña autónoma pudo sacar y encumbrar*» i quan afirma que «*los desafueros que se cometían en la provincia encontraban apoyo en su inenarrable*

*La primera
destinació de Miquel
Santaló dins el
magisteri oficial fou
Guadalajara.*

9 Abril 1911

MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA
Y BELLAS ARTES

**Dirección General de primera
enseñanza.**

Ilmo. Sr.: Visto el expediente de oposiciones á Escuelas de niños de sueldo inferior á 2.000 pesetas, vacantes en ese Rectorado, correspondientes á la convocatoria de 1910, y teniendo en cuenta que en él se han observado las prescripciones reglamentarias, sin que conste se haya presentado protesta alguna contra los acuerdos del Tribunal,

Esta Dirección General ha acordado su aprobación y expedir los nombramientos en la forma propuesta por el Tribunal, designándose, en su virtud, á D. Emilio Lizondo, para la Escuela elemental de Aranjuez, con 1.375 pesetas; á D. Miguel Santaló y Parvorell, para la Auxiliaría de la Graduada de Guadalajara, con 1.100, y á D. Faustino Martín Herrans, para la Auxiliaría de la Graduada, de Segovia, con el mismo sueldo.

Lo digo á V. I. para su conocimiento, el de los interesados y efectos. Dios guarde á V. I. muchos años. Madrid, 1.º de Abril de 1911.—El Director general, R. Altamira.

Señor Rector de la Universidad Central.

flaqueza moral, y bajo su aspecto primario había un alma de fanático, amargada tras largos años de oscuridad e insignificancia».

Abans que polític, Santaló fou mestre, renovador dels estudis geogràfics catalans i home d'una formació cultural àmplia, que va tenir l'oportunitat de viure en diferents ambients i de participar en un moviment intel·lectual i moral de caire regeneracionista. La seva trajectòria, marcada per les vicissituds de la història, és justament un exemple de perseverància i de dedicació a uns ideals que es relliguen amb el seu origen popular. La cronologia que segueix serà la millor manera de palesar-ho.

1887

Neix a Vilaür (Alt Empordà) el 2 de desembre. És el setè fill de Joan Santaló i Rabassó, d'Albanyà, i de Francesca Parvorell i Planas, de Terrades. El pare exercí de mestre, només amb un certificat d'aptitud, a Albanyà, on nasqueren els sis primers fills: Pere (1872), Martí (1873), Silvestre (1875), Maria (1877), Julita (1879) i Margarida (1882). Traslladat a Vilaür, hi morí el 1912, a l'edat de 78 anys. La mare morí el 1943.

Tots el nois, tret de Martí, que va morir molt jove, van cursar els estudis de magisteri i participaren en el moviment de renovació pedagògica de l'escola pública. Pere va actuar a Vilopriu i a Guissona, i Silvestre a Vilanova de Bellpuig, Camallera, Reus i Girona. Miquel, pel fet de ser el petit de la família, va rebre un tracte especial dels seus germans. Després dels estudis de mestre elemental a Girona, que compaginà amb el treball de dependent de barber, estudià a la Normal de Barcelona (1905-1907) el dos anys del grau superior.

1908

Va a París per tal de perfeccionar el francès i estudiar el moviment pedagògic. En ressenya algunes experiències a *El Magisterio Gerundense*.

1909

Exerceix de mestre ajudant a Girona.

1910

A Madrid fa oposicions al magisteri oficial. El dia 1 d'abril de 1911 la Direcció General d'Ensenyament Primari aprova l'expedient de les oposicions i el destina a l'auxiliària de la Graduada de Guadalajara amb un sou de 1.100 pessetes.

1911

A l'estiu participa en la colònia infantil del Sanatori Marítim de Pedrosa (Santander), organitzada pel Museo Pedagógico Nacional.

1915

Aprova l'examen d'ingrés a l'Escola Superior del Magisteri, de Madrid. Aquesta institució, creada el 1909, formava els futurs professors de les Normals i els inspectors d'ensenyament primari. Hi incidia l'ideari de la Institución Libre de Enseñanza.

1916

És seleccionat, com a mestre d'Arbúcies, per donar una conferència a la Normal de Girona: «Lo que puede hacer el magisterio por la cultura patria», publicada dins *Conferencias Pedagógicas celebradas en la Escuela Normal de Maestros*.

1918

Acabats els estudis a Madrid, amb el número 2 de la secció de Lletres, per R.O. de 27 de juny és nomenat professor numerari d'Història (4 cursos) de l'Escola Normal de Mestres de Zamora, amb un sou de 3.000 pessetes l'any. Permuta aquesta plaça per la de professor de Geografia de la Normal de Segòvia i finalment per la de Geografia de Girona.

Publica a Madrid *El concepto materialista de la Historia*.

Comença les col·laboracions a *El Autonomista*, diari republicà de Girona.

M. Santaló

Miquel i Silvestre Santaló, dos puntals de la renovació pedagògica a les comarques gironines.

1919

De la mà del Centre d'Unió Republicana del carrer del Carme i impulsat per homes com Josep Dalmau i Carles, inicia l'activitat política. Dóna conferències a diversos pobles i és candidat republicà-socialista, dins el districte de Girona, en les eleccions generals de l'1 de juny. Triomfa a Girona ciutat, però els pobles rurals es decanten cap al candidat maurista, ja que els agents electorals hi fan feina. La votació dóna aquests resultats: José E. Olano (UMN), 3.133 vots; Santaló, 2.940 i Carles Sanllehy (regionalista), 1.933.

Dóna classes en una acadèmia preparatòria per als estudiants de batxiller i de peritatge, conjuntament amb d'altres professors de la Normal, com Manuel Xibert, Joan Gomis i J. E. Jordà.

És soci fundador del Grup Excursionista [i Esportiu] Gironí (12 novembre).

1920

Nova derrota electoral en les eleccions generals del 19 de desembre. Narcís Pla (regionalista de la FMA) obté 3.444 vots, Santaló, 2.688 i Antonio Goicoechea (UMN), 723.

1921

El 15 de gener, a l'església de Sant Joan i Sant Vicenç de València, es casa amb Adelina Cortina i Benajas,

de 29 anys, número 2 de la secció de Ciències de la mateixa promoció de Santaló a l'Escola Superior del Magisteri. Per R.O. de 24 d'octubre de 1919 havia estat nomenada professora numerària de Física, Química i Història Natural de l'Escola Normal de Mestresses de Girona, de la qual fou directora el 1920. Havia exercit de mestra nacional i tenia el títol de mestra superior amb premi extraordinari.

1922

Participa a l'Escola d'Estiu de Barcelona amb una lliçó de Geografia sobre «Localització de fets-plànols».

Neix la seva primera filla, Adelina (25 d'octubre).

1923

Publica *Geografía general e iniciación a la Geografía descriptiva*, manual destinat a l'ensenyament normalista, que mereix una acceptació molt positiva. Entre d'altres, li dediquen recensions Pau Vila, Joan Carandell, Pedro Chico i Miquel Bargalló.

Publica *Per l'estudi de Catalunya. Assaig monogràfic: el Gironès*. Primer estudi modern d'una comarca catalana, precedit d'un manifest i d'un mètode per elaborar aquesta mena d'estudis, basat en els postulats de la Geografia regional francesa de Vidal de la Blache i del seu introductor a la Península, Juan Dantín Cereceda, que havia estat catedràtic

d'Agricultura de l'Institut de Guadalajara.

En les eleccions de diputats provincials, celebra- des el 10 de juny, és elegit diputat del districte de Girona. Obté 5.974 vots.

1924

És secretari de la Normal i vice-president del GEiEG.

Neix la segona filla, Joana (28 de setembre).

Per R.O. de 15 de novembre és pensionat per la Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas perquè, durant vuit mesos, ampliï estudis de Geografia i n'estúdiï l'organització de l'ensenyament a les Escoles Normals de França, Bèlgica i Suïssa.

1925

Com a fruit de l'experiència anterior, escriu *La enseñanza de la Geografía en el extranjero*.

1926

Conferència patriòtica sobre «Glorias hispanas. El raid aéreo España-Argentina 1926», publicada com a suplement del núm. 856 de *El Magisterio Gerundense*.

1927

Publica *Estado actual de la enseñanza de la Geografía en España y convenientes reformas*, treball premiat per la Real Sociedad Geográfica de Madrid, on denuncia l'estat de la deixadesa en què es troba l'ensenyament geogràfic a l'Estat espanyol i proposa una programació global de l'ensenyament primari a l'universitari.

1928

Neix el seu fill Miquel Àngel (20 de novembre).

1929

Publica un altre manual renovador: *Geografía de España y sus colonias*.

Col.labora en els volums II, III i V de la Geografía Universal, editada per l'Institut Gallach de Barcelona, sota la direcció de Ferran Valls i Taberner.

1931

Assisteix a la Conferència d'Esquerres, celebrada a Barcelona els dies 17 a 19 de març, i de cara a les eleccions municipals imminents defensa la proposta de formar un bloc d'esquerres i no un partit. S'imposa, però, la fórmula de crear un partit (ERC) i, en

AIAG

Santaló va gestionar la cessió dels baluards a la ciutat, i Manuel Azaña va venir expressament a Girona per enderrocar-los simbòlicament (19 de desembre de 1931).

representació de Girona, s'integra al Directori o comitè executiu.

En les eleccions del 12 d'abril és el candidat més votat. El dia 14 és elegit alcalde i proclama el nou règim a Girona.

El president Macià el nomena conseller adjunt del govern provisional de la Generalitat (6 de maig).

En les eleccions generals del 28 de juny és elegit diputat a Corts per la circumscripció de Girona. Obté 57.152 vots.

Assisteix al Congrés Internacional de Geografia a París (16 a 24 de setembre).

Forma part de la ponència per a l'estudi de la divisió territorial de Catalunya (16 d'octubre).

Participa en els debats per aprovar la Constitució de 1931.

Entre les gestions realitzades a Madrid en pro de les comarques gironines cal remarcar les referents a l'atorgació dels baluards a Girona, els estatuts del suro i del vi, la creació de l'Institut d'Olot i de diverses escoles, la regularització de la pesca d'arrossegament i la participació de cara a resoldre el problema de l'atur.

1932

A les Corts de Madrid pren part en la discussió de l'Estatut de Catalunya i defensa l'ensenyament a mans catalanes (maig-juny).

És nomenat director de l'Escola de Mestres i Mestresses de la Generalitat de Catalunya, a Barcelona, amb la gratificació anual de 2.000 pessetes (13 d'octubre).

1933

Per decret del 14 de gener queda adscrit definitivament a la Normal de la Generalitat, on actuava en comissió de serveis des que fou organitzada el 1931.

En ocupar Lluís Companys la presidència del Parlament de Catalunya, esdevé portaveu de la minoria d'ERC a les Corts.

Ministre de comunicacions del govern presidit per Lerro (13 de setembre).

Dimiteix de l'alcaldia de Girona, petició que havia sol·licitat diverses vegades des que va ser elegit diputat a Corts. De les 127 sessions que celebrà la corporació gironina mentre en fou alcalde, en presidí 30. Les restants van ser dirigides per Miquel de Palol (54), Josep M. Dalmau (41) i Dàrius Rahola (2).

És homenatjat a Girona, amb assistència del president Macià (24 de setembre).

En ser derrotat el govern Lerro, és nomenat conseller primer de la Generalitat (4 d'octubre). El 8 d'octubre acumula la conselleria de Finances a la delegació de les funcions presidencials.

És professor de Metodologia a la Universitat Autònoma de Barcelona.

En les eleccions del 19 de novembre revalida l'acta de diputat a Corts per la circumscripció de Girona. Obté 63.145 vots.

1934

Publica, amb data de 1931, *El Gironès i Banyoles*, llibre editat pel Centre Excursionista de Catalunya i

prologat per Miquel de Palol.

En els Fets d'Octubre s'adreça al poble des del balcó de l'Ajuntament i secunda l'acció de Camps i Arboix de proclamar l'Estat Català (6 d'octubre). És detingut el dia 11 i empresonat al vaixell *Uruguay*.

1935

Sotmès a consell de guerra d'oficials generals, sota la presidència del general Federico de Miguel Lacour, és defensat per l'advocat Eusebi Isern i Dalmau (26 de gener). En resulta absolt i es reintegra a les Corts.

És membre fundador de la Societat Catalana de Geografia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

Forma part del directori d'ERC (abril).

1936

És elegit per tercera vegada diputat a Corts per Girona (16 de febrer). Obté 81.828 vots.

Copresident del Comitè Antifeixista de Girona (juliol).

Comissari del rectorat de la Universitat de Barcelona per a les qüestions d'ensenyament (juliol).

President de la comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de les comarques gironines (agost).

És vice-president de la Sociedad Geogràfica Nacional (agost).

1937

És elegit vice-secretari de la Diputació Permanent de les Corts (14 de juliol).

Vice-president tercer de les Corts (1 d'octubre).

President dels Amics de la Unió Soviètica a les comarques gironines.

1938

Jaume Agudé, ministre de Treball i Assistència Social, el nomena president de la Comissió Permanent del Treball (21 de juliol). Renuncia al càrrec quan Agudé i Irujo deixen la cartera ministerial com a protesta per l'apoderament de les indústries de guerra. La dimissió li és acceptada pel nou ministre J. Moix (31 d'agost).

Forma part del directori d'ERC.

En la sessió de les Corts celebrades a Sant Cugat es mostra crític envers el govern Negrín (30 de setembre).

Darrera col·laboració a *L'Autonomista*: «Glosses al programa d'unió nacional» (10 de novembre).

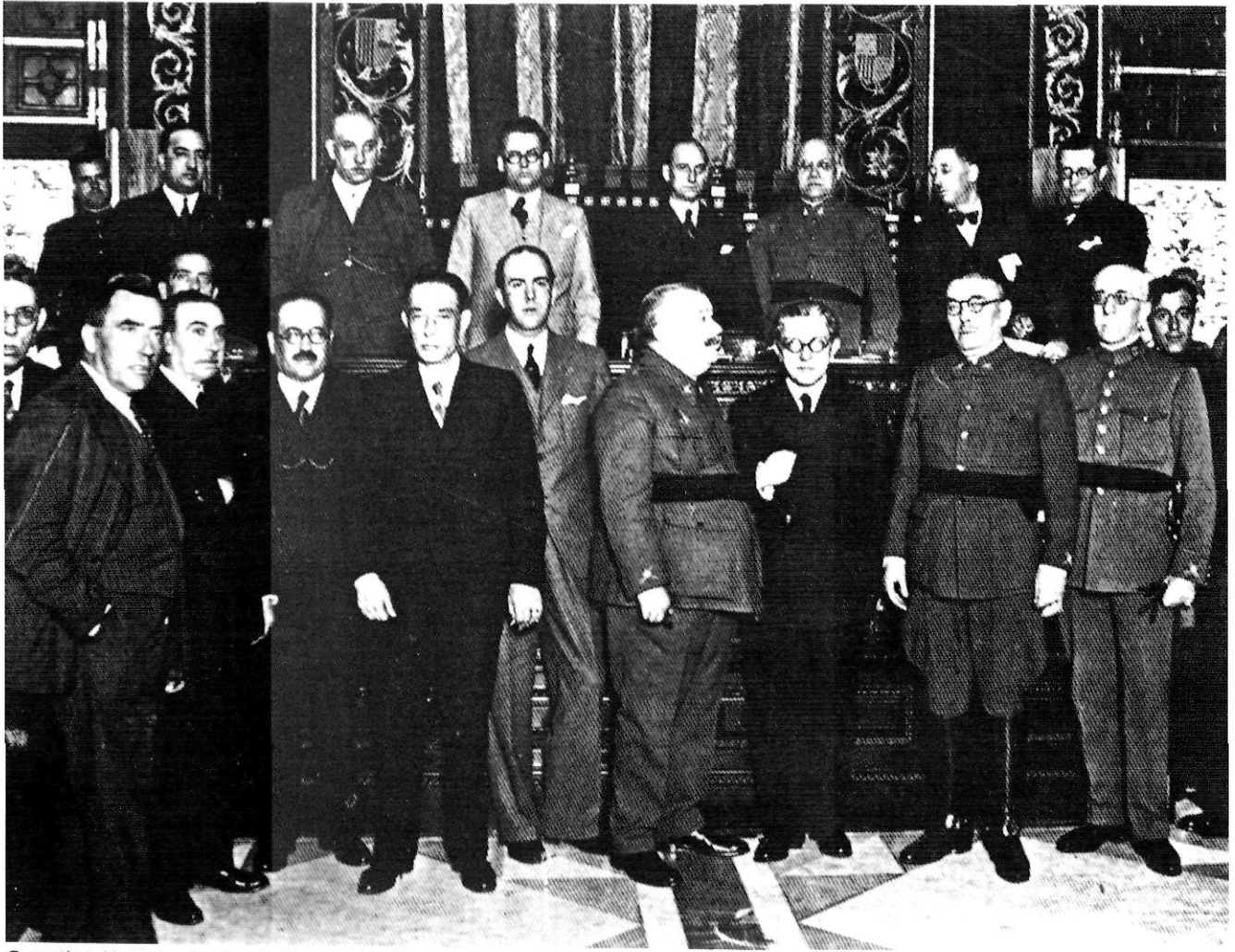
1939

És un dels 62 diputats que assisteixen a la històrica sessió de les Corts espanyoles, la darrera en territori peninsular, aplegades al castell de Figueres (1 de febrer).

Exili a Cotlliure i a París, on participa en les sessions de les Corts.

Col·labora amb els organismes encarregats d'ajudar els refugiats.

És donat de baixa de l'escalafó de professors de

Constitució de la Junta de Seguretat de Catalunya a la sala de sessions del palau de la Generalitat (15 de maig de 1933). Santaló és el primer a l'esquerra.

la Normal, d'acord amb l'article 171 de la Llei Moyano (4 de desembre).

1940

Adelina Cortina és també donada de baixa del professorat de la Normal per les mateixes causes (10 de gener).

Es trasllada a Bordeus i Seta (juliol)

Col.labora amb l'ambaixada de Mèxic a Marsella per organitzar sortides de refugiats cap a Amèrica.

1942

Després d'haver-li estat denegat diverses vegades pel govern del general Petain, finalment aconsegueix el permís de sortida de França i embarca cap a Mèxic amb el vaixell Nyassa, acompanyat de la seva esposa i els tres fills (octubre).

A Mèxic deté la delegació del president Irla i tracta de formar un consell català d'unitat, que topa amb nombroses dificultats.

1943

El 25 de juliol, en una carta a Carles Pi i Sunyer, escriu: «Ho he intentat altre cop... i també ha estat

endebades (...) Penso que és molt possible que el fracàs sigui degut en bona part a la fatiga que m'han produït quatre anys de brega i de riscos a França i a la meva manca d'habilitat i als fàstics de barrejar-me en picabaralles de cafè i a la propaganda iconoclasta».

Forma part del consell tècnic de la Junta Española de Liberación, constituïda a Mèxic el 25 de novembre.

1944

Treballa a l'editorial U.T.E.H.A., on corregeix i supervisa articles de geografia d'arreu del món de cara al diccionari enciclopèdic que preparava aquella casa.

1945

És nomenat ministre d'Instrucció Pública del govern de la República a l'exili, presidit per José Giral (26 d'agost).

S'encarrega també de qüestions financeres de la República.

1946

Va a París.

M. Santaló

1947

Forma part del govern Llopis, també com a ministre d'Instrucció Pública (10 de febrer).

1949

Deixa de treballar a l'editorial i va a viure a Guadalajara, Jalisco, on les seves filles participen en activitats comercials.

1950-60

Està malalt, però té l'alegria de veure com el seu fill Miquel Àngel es doctora als Estats Units i dona classes a la Universitat Autònoma de Mèxic.

Els darrers temps, en cadira de rodes, s'interessa per la situació del món i de Catalunya i ajuda a la formació del seu primer nét Josep Miquel, més tard doctorat al Mechanical Institute of Technology, de Massachussets, i director de la Divisió Ingenierías de la Universitat Autònoma Metropolitana de Mèxic.

1962

Mor a Guadalajara (1 de gener). Divuit dies després, el diari del Movimiento a Girona en dona la notícia a

la darrera pàgina: «En Guadalajara, México, ha fallecido don Miguel Santaló Parvovell, catedrático que fue de la Escuela Normal de Maestros de esta capital, quien con anterioridad al 18 de julio de 1936, ejerció la Alcaldía de Gerona, y rigió, en la etapa republicana, el Ministerio de Comunicaciones».

El Boletín del GEiEG del mes de febrer el recorda també com a ex-grupista i directiu dels primers temps.

1976

A Guadalajara també, mor Adelina Cortina (24 de juny). Durant els anys d'exili havia estat professora de la Normal de Mèxic.

A la vista d'aquestes referències cronològiques, és evident que a partir del 1931 l'activitat política de Santaló fou molt més rellevant que la docent i la de geògraf. Santaló és, però, la mateixa persona, i la tasca de pedagog s'imposa al capdavall.

De la mateixa manera que la Geografia era, per a ell, una forma de viure i de practicar la pedagogia, de realitzar-se en un món autèntic i concret, la política li representava una ampliació de la seva funció educativa. Perquè, per damunt de tot, Santaló va ser un mestre, un mestre-geògraf i un mestre-polític, i com Rafael Campalans podia també afirmar que «política vol dir pedagogia». Una pedagogia reformista que perseguia el millorament global de la persona i que creia en la supremacia de la ciència i de la raó com a criteri suprem en les relacions entre els homes.

Josep Clara és historiador.